

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/1

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1.

Nevena M. ĐAKOVIĆ

JASENOVAC: OD HOLOKAUSTA DO ŽRTVENOG NARATIVA / 17

Vesna S. PERIĆ

FENIKS JE ŽENSKOG RODA: (NE)MOGUĆNOST
ISCELJENJA TRAUME IZREČENE SOTTO VOCE / 25

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ / 35

Suzana J. MARJANIĆ

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA
О HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA / 43

Sabina S. GIERGIEL

NA MARGINI ISTORIJE: ŽIVOTINJE I HOLOKAUST U ROMANU
AVETI IZ JEDNOG MALOG GRADA IVANA IVANJIJA / 53

Бранислав М. ЖИВАНОВИЋ

ОДЛИКЕ ЕСЕЈИСТИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА
ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 63

Милица М. КАРИЋ

ШОА/ХОЛОКАУСТ: КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКИ ОДГОВОР / 77

Нађаиша П. РАКИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРОМИШЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ ХОЛОКАУСТА / 93

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ
ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ / 109

2.

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ИДЕНТИТЕТ САВРЕМЕНЕ ИЗРАЕЛСКЕ ПОЕЗИЈЕ
ИЗМЕЂУ НЕОПСАЛМОДИЧНОГ И ПРОФАНОГ,
ЦИОНИЗМА И АКУЛТУРАЦИЈЕ / 121

Владимир Б. ПЕРИЋ

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА
У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ / 137

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ТРАУМА НЕИЗРЕЦИВОГ И ОБЛИКОВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА:
БЕСУДБИНСВО ИМПРЕА КЕРТЕСА / 147

Катарина Н. ПАНТОВИЋ
„ВЕРОВАТНО ЈЕВРЕЈИН” – ПИТАЊЕ ЈЕВРЕЈСТВА ФРАНЦА КАФКЕ / 157

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ЛЕСИНГОВ НАТАН МУДРИ И НЕМАЧКА
ФИЛОЗОФИЈА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА / 169

Светлана В. СТЕВАНОВИЋ
АНТИСЕМИТИЗАМ У ДЕЛУ ПИЈА БАРОХЕ / 177

Милица С. СТАНКОВИЋ
БУЂЕЊЕ УНУТАР СНА: КАБАЛИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА
У ПРОЗИ ХОРХЕА ЛУИСА БОРХЕСА / 189

Данијела М. ЈАЊИЋ
РАЗУМ И СТВАРНОСТ У РОМАНУ ЗАР ЈЕ ТО ЧОВЕК ПРИМА ЛЕВИЈА / 203

Андријана М. ЈАНКОВИЋ
ЈЕВРЕЈИН КАО СТРАНАЦ У НОВЕЛИ „ГОЈ”
(„UN GOÛ”) ЛУИЋИЈА ПИРАНДЕЛА / 213

Љиљана З. ПЕТРОВИЋ
ТРАУМА – МЕМОРИЈА И НАРАЦИЈА: А. БАРИКО И С. ЖАПРИЗО / 223

Татара В. VALČIĆ BULIĆ
JOURNAL D'UNE FEMME DE CHAMBRE D'OCTAVE MIRBEAU
ET L'ANTISEMITISME DES ANNÉES 1900 EN FRANCE / 233

3.

Катарина В. МЕЛИЋ
HISTOIRE ET POSTMÉMOIRE: HISTOIRE DES GRANDS-
PARENTS QUE JE N'AI PAS EUS D'IVAN JABLONKA / 243

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ
АУШВИЦ ДАНАС – ОПРАШТАЊЕ КАО ПОМИРЕЊЕ И НЕМИРЕЊЕ / 253

Дејан Д. АНТИЋ
СТРАДАЊЕ НИШКИХ ЈЕВРЕЈА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ (1941–1944) / 263

Јелена Д. LOPIČIĆ JANČIĆ i Ljubica M. VASIĆ
GENOCIDE AGAINST THE JEWS IN SERBIA IN 1941–1945 / 271

Александра Р. ПОПИН
ВИЦ О ЈЕВРЕЈИМА У ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИМА (ХУМОР И РАТ) / 283

4.

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ
„ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ” I ИМИГРАНТСКА КРИЗА У БРИТАНИЈИ
ПОЗНОГ ВИКТОРИЈАНСКОГ ДОБА / 295

Tomislav M. PAVLOVIĆ
ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA
ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN / 309

Азра А. МУШОВИЋ

СА ДИСТАНЦЕ – СИЛВИЈА ПЛАТ, ПЕСМЕ О ХОЛОКАУСТУ
И ПИТАЊЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ „НЕ-ЖРТВЕ” / 319

Ана М. СИТАРИЦА

ЈЕВРЕЈСКО НАСЛЕЂЕ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ
ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 331

Андрија З. АНТОНИЈЕВИЋ

АКТУЕЛНОСТ ХОЛОКАУСТА У ДРАМИ ПЕПЕО
ПЕПЕЛУ ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 329

Александра З. СТОЈАНОВИЋ

ХИБРИДНИ ИДЕНТИТЕТ QUEER ЈЕВРЕЈА У ДРАМИ
АНЂЕЛИ У АМЕРИЦИ ТОНИЈА КУШНЕРА / 351

Violeta M. JANJATOVIĆ

DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA ЈЕВРЕЈА У
ROMANU BALKANSKA TRILOGIЈА OLIVIЈЕ MENING / 363

Vorjanka Z. ĐERIĆ DRAGIĆEVIĆ

(POST)МЕМОРИЈА I НАРАСИЈА ТРАУМЕ: ZЛОКОВНИ
CRNI PSI ПЈАНА МАКЈУАНА / 373

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ

БРУНОВА ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ ДЕЧАК
У ПРУГАСТОЈ ПИЦАМИ ЦОНА БОЈНА / 381

1

Саша Ж. РАДОВАНОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за општеобразовне предмете

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

У раду се разматра Ничеов однос према јеврејском питању. У првом делу разматра се Ничеово питање: Шта Европа дугује Јеврејима? Тематизује се Ничеово мишљење о томе да дуговечност јеврејске расе одговара степену развоја овог народа. Према Ничеу, Јевреји су донели важан преокрет и промену вредности која је одредила даљи историјски ток западнохришћанског света. Овај покрет Ниче одређује као робовски устанак у моралу, при чему улогу ресантимана види као одлучујућу. У закључном делу рада се излаже проблем Ничеове типолошке анализе јеврејског народа. Закључује се да његово излагање јеврејског питања нема антисемитски карактер већ представља критичко и генеалогско преиспитивање улоге Јевреја у историјском току.

Кључне речи: Јевреји, свет, хришћанство, ресантиман, Европа, Фридрих Ниче

Јеврејско питање се не разматра у Ничеовој филозофији као издвојен проблем. Само Ничеово разматрање овог питања је релативно кратко али интензивно. Интензитет тумачења је у томе што га Ниче разматра полазећи од основних идеја своје филозофије попут натчовека, превредновања свих вредности, критике хришћанства, ресантимана. Наиме, Ничеово сагледавање јеврејског питања је комплексно и интегрисано у његово тумачење човека и света. Оно је иницирано културно-историјским условима 19. века али истовремено сагледано кроз једну филозофску оптику која не само да надилази идеолошке предрасуде тог и каснијег времена већ представља релевантно и аутентично тумачење истог питања.

Ниче јеврејско питање сагледава полазећи од историјске улоге Јевреја. Јевреји су, по њему, један велики стари народ који је дубоко утицао на ток цивилизације. У историјском смислу према критеријумима Ничеове филозофије могу се уочити три момента у развоју јеврејског народа: Јеврејин као пророк Старог завета који служи Јехови; Јеврејин као архетипски лутајући хришћанин (Саул/ Павле); Јеврејин као савременик, антитеза свакој декаденцији, самодовољан и непоткупљив (в. Гилман 1997: 76).² Ова трострука подела Ничеу омогућава да јеврејско питање разложи на комплексан и слојевит начин. Имајући у виду ову поделу, овде ће се разматрати допринос јеврејског народа формирању Европе.³

¹ sasa.radovanovic@filum.kg.ac.rs

² Имајући у виду три фазе у развоју јеврејског народа, Јовел (*Yirmiyahu Yovel*) сматра да се Ниче афирмативно односио према првој (библијски јудаизам) и трећој (савремени Јевреји и њихово расејање/дијаспора) док је другу (свештенички јудаизам) сматрао декадентном (Јовел 1997: 118).

³ Јовел истиче у Ничеовом опису четири врсте текста у којима може да се препозна његово противљење савременом антисемитизму. „Ови текстови су изведени из (1) његових објављених списа; (2) његових интимних писама (сестри, мајци, блиским пријатељима); (3) његових 'сумрачних писама' написана на ивици лудила; (4) 'Афере Фрич / *The Fritsch Affair*' – преписке са антисемитским агитатором који је покушао да регрутује Ничеа – и 'Заратустру', како Ниче с гнушањем каже – у свој логор” (1997: 120).

У књизи *С оне стране добра и зла*, у 8. поглављу под насловом „Народи и отаџбине”, одељак 250, Ниче поставља питање: „Шта Европа има да захвали Јеврејима?” (Ниче 1993: 175). Наизглед ово делује као једно политичко и културолошко питање иницирано формирањем разноврсних нација унутар Европе, уздицањем европских националних држава али и стварањем европског човека. Ниче пропагира идеал човека слободног духа који у себи садржи отвореност света и превазилажење националних ограничења (Марти 2011: 221). Он говори о добром Европљанину чији је циљ Европа просвећености која се надовезује на античку просвећеност. Такво ширење просвећености је ствар будућности. Међутим, ово питање се не тиче само будуће Европе. Ниче говори и о томе да је јеврејски народ направио дубоки утицај на формирање Европе до његовог времена. У формирању старе и будуће Европе, имајући у виду фазе развоја Јевреја, може се уочити њихов троструки утицај: 1. неутрално индиректни – фаза јудаизма *Старог завета*, 2. морално директни – фаза свештеничког јудаизма *Новог завета* и 3. Очекивано стваралачки – фаза улоге савремених Јевреја у расејању.

Јевреји *Старог завета*

Ниче Јевреје сматра старозаветним, свештеничким народом који је битно обележио зору цивилизације. У овом јудаизму *Старог завета* он види високо изражену свест једног народа коју пореди са другим народима тог периода. У књизи *С оне стране добра и зла* он пише: „У јеврејском *Старом завету*, књизи божанске правде, има људи, ствари и речи тако великог стила да грчка и индијска књижевност немају ништа што би се са њим могло упоредити. Са страхом и страхопоштовањем стојимо пред овим величанственим остацима онога што је човек некада био [...]” (Ниче 1993: 63–64). Природу ове узвишености Ниче описује у књизи *Антихрист*. Он говори о „рајском” јединству човека, природе и бога. „У искону, пре свега у време Краљева, и Израел се односио према свим стварима *исправно*, то јест природно. Његов Јехова био је израз свести о моћи, задовољства собом, наде у себе: од њега се очекивала победа и спас, преко њега се уздало да природа пружа оно што је народу потребно – пре свега кишу. Јехова је бог Израела и *следствено* томе бог праведности” (Ниче 2005: 124). Такав народ је био моћан и имао чисту савест. У култним свечаностима био је захвалан за срећну судбину, за промену годишњих доба и сву благодат у сточарству и земљорадњи. Такво стање је сматрано идеалом (в. 2005. 124).

Ова фаза у историјском развоју Јевреја није утицала непосредно на формирање Европе. Она је значајна у индиректном смислу. Ниче упућује да пропаст тог света води новој цивилизацији. Рушење овог света што унутрашњим утицајима (анархија Јевреја) што спољашњим (навала Асираца) довело је до тога да стари бог није имао више делотворну снагу праведности. „Појам о њему се *променио – отишао природно се*” (2005: 124). Ниче говори да је појам бога (Јехове) постао оруђе у рукама свештеничких агитатора који од сада сваку срећу тумаче као награду, сваку несрећу као казну за непослушност према богу односно као грех. Ниче види велику улогу јеврејских свештеника у томе што су они обрнули природни морални поредак света. Они су окренули природни појам односа узрока и последице наглавачке. Посредством награде и казне природна каузалност је протерана из света. Противприродна каузалност се огледала у новом схватању морала „[...] који није више израз животних и развојних услова једног народа, који није више његов најдубљи инстинкт, него је постао апстрактан, противстављен

животу [...]” (2005: 124). Ова промена у бићу јеврејског народа суштински је утицала на развој Европе и даљи ток цивилизације. Она је резултирала хришћанством као носећим и владајућим схватањем света.

Свештенички јудаизам *Новој завети*

Према Ничеу, јеврејски свештеници су кривотворили појам бога и појам морала. Они су прошлост свог народа пренели у религиозно и од ње направили механизам спаса. „Судбина народа, појединца, осведочава владавину божје воље, то јест она награђује сразмерно послушности [...] Друштвено стање у којем свештеник одређује вредност ствари он назива божјим царством” (2005: 125). На таквом лажном тлу, сматра Ниче, где је свака природна вредност, свака реалност, имала против себе најдубље инстинкте владајуће класе, израсло је хришћанство. Појава хришћанства доводи до великог историјског преокрета и радикалне улоге Јевреја: „Јевреји – народ ’рођен за ропство’, кажу Тацит и цео антички свет, ’изабрани народ међу народима’, како они сами кажу и верују – Јевреји су извршили оно чудо од преокретања вредности [...] и први пут речи ’свет’ дали значење срамне чулности” (Ниче 1993: 107). Европа је постала хришћанска, удаљена од античког света. Политеизам Рима и Грка је замењен моноизмом, чему су Јевреји дали кључни допринос (в. Гилман 1997: 84). Европа се градила на идеји да је есхатон на другом свету, порицала тело и чулност, уздизала дух и кривицу. Ипак оваква промена, према Ничеу, резултат је нове моралне свести у којој ресантиман игра одлучујућу улогу. У поменутом одељку 250 *С оне стране добра и зла* Ниче на кратак, критички и садржајан начин износи облике тог доприноса. Према њему, они су и добри и рђави. Оно што је у том мноштву најбоље и најгоре јесте *велики стил у моралу*, страхаота и величанство бескрајних захтева, бескрајних значења, сва романтика и узвишеност моралних проблема (в. Ниче 1993: 175–176).

Ниче у моралу ресантимана види улогу Јевреја. Ничеова идеја ресантимана структурално, према Делезу, има два облика: тополошки и типолошки. Први означава стање реактивних сила које више не допуштају да буду активирани, које измичу дејству активних сила (премештање реактивних сила, памћење трагова осваја свест). Други изражава начин на који ресантиман добија облик: памћење трагова постаје типска особина, јер отелотворује дух освете и подухвата се непрекидних оптужби: реактивне силе се супротстављају активним силама и одвајају их од онога што оне могу (преокрет односа сила, пројекција реактивне слике (Делез 1999: 148). Историјски ресантиман постоји и пре Јевреја, али као морални ресантиман појављује се са њима. Суштински услов овог типа ресантимана је у томе што су Јевреји свештенички и заветни народ. Овај тип ресантимана појединачно стиче заветом и његова свештеничка улога је остварена самим његовим припадањем јеврејском народу. Наиме, Ниче види у јудаизму свештенички народ ресантимана *par excellence* (в. Симон 1997: 103). Велики стил у моралу је последица улоге свештеника. Према Делезу, свештеник је уметник ресантимана. „Онај што ресантиману даје облик, онај што изриче и одмиче све даље у свом осветништву, онај што се усуђује на преокрет вредности, то је свештеник” (Делез 1999: 149). У том смислу треба схватити Ничеов став да је он проналазач свештеничке психологије (в. Ниче 2017: 115).

Насупрот Риму, где је владао отмени морал који је био оличен у аристократском вредносном изједначавању (добар = моћан = леп = срећан = богу мио)

постављају се Јевреји са својим моралом ресантимана „чином најдуховније освете” (Ниче 1993: 246). Морал ресантимана је ношен мржњом, непријатељством, осветољубивошћу према богатима, отменима и онима који владају. Непријатељство је схваћено као борба против зла. Историјски, ово је био политички, верски и културни сукоб. „Рим против Јудеје. Јудеја против Рима” (1993 264). Символички, то је сукоб између добра и зла у коме су добро и зло променили позиције. Метафизички сукоб добра и зла добија своју реализацију у виду победе морала ресантимана. Према Јеврејима као носиоцима морала ресантимана, само су бедни добри, само сиромашни, немоћни, само људи из нижих слојева су добри. Само су такви побожни и богоугодни, само за њих постоји блаженство (в. 1993: 246). Инверзијом вредности отмени, јаки, богати постају зли. На овај начин јеврејски свештеници моралом ресантимана преокрећу вредности. Овај преокрет је донео важну промену. Европа до Ничеовог времена трпи последице такве промене. Форма те промене је хришћанство. Јудаизација хришћанства је извршена посредством морала ресантимана. Хришћанство тако постаје медијум у коме робовски морал налази своју највишу артикулацију.

У *Генеалогији морала* Ниче пише да се овим преокретањем вредности десило робовски устанак у моралу. „Робовски устанак у моралу почиње тиме што сам *ressentiment* постаје стваралачки и рађа вредности: *ressentiment* таквих бића којима је ускраћено право реаговања, реаговања чином, која обештећују само имажинарном осветом” (1993: 249). Овај морал ресантимана остварује се кроз једну пасивност. Према Делезу, за Ничеа пасивно не значи не-активно, већ не-активизирано. Пасивна је само реакција уколико није активизирана (в. Делез 1999: 140). Ова пасивност почива на једној инверзији вредности којом се окреће појам добра и зла. Ово се може видети у томе што Ниче говори о два супротна морална пола. Пол отменог морала и пол морала ресантимана.

Према Ничеу, отмени морал израста из тријумфујућег самопотврђивања. Он делује и расте спонтано. Отмен човек узима основни појам „добро” унапред и спонтано, наиме, из себе а онда замишља и ствара себи представу о „рђавом”. Он себи говори Да: „[...] ми отмени, ми добри, ми лепи” (Ниче 1993: 250). Насупрот томе, морал ресантимана израста из негирања. Он каже Не ономе што је изван, што је друго и што није он сам. Ресантиман карактерише промена правца погледа који процењује. Робовском моралу је увек потребан један супротстављени спољни свет. Ниче ово карактерише у физиолошком смислу да су му потребни спољни надражаји да би уопште деловао – „његова акција је уопште реакција” (1993: 250). Морал ресантимана оптужује, намеће одговорност, приписује другом кривицу. Човек ресантимана замера кад је његово очекивање изневерено. „Ти си рђав, ја сам добар” темељни је образац у понашању роба којим се изражава суштина ресантимана у типолошком смислу.

„Разлика између отменог и оног прожетог ресантиманом јесте у супротној представи о непријатељу: први хоће противника са оне стране добра и зла, а други замишља представу 'зла' како би са својом ресантиманском памећу постао господар над господарима. Највиши израз света прожетог ресантиманом је представа о осветничком последњем суду, којим је обележена целокупна духовна област” (Скирл 2011: 312).

У *Антихристу* Ниче описује Царство небеско као реактивну пројекцију, фикцију натчулног света која се супротставља овоштрамом. Полазећи од антиномије отменог морала и морала *ressentiment*-а који је изложио у *Генеалогији морала*, он говори да овај последњи извире из Не према првом и у томе види цео јеврејско-хришћански морал: „да би се могло рећи Не свему што представља

узлазеће кретање живота на земљи, успешан раст, моћ, лепоту самопотврђивање, морао је геније минулог инстинкта *ressentiment*-а да створи други свет у којем се потврђивање живота јавља као зло, као нешто за осуду само по себи” (в. Ниче 2005: 123). Морал ресантимана поставља идеју о два света, чулном и натчулном, небеском и земаљском. Царство небеско је обећано сиромашнима и болеснима, робовима и униженима. При том они понижени и увређени прихватајући себе „лошијим” стичу перспективу ресантимана, у којој се они појављују као бољи и супериорнији у односе на оне који владају (в. Симон 1997: 104). У оквиру супротстављања добра и зла морал ресантимана уздиже поробљеног човека и његов дух у есхатолошког победника. Свештенички ред генијално спроводи такав дух освете према отменим и богатим. Ипак ова победа није без цене. Према Делезу, хришћанство је последица јеврејства, оно у њему налази све своје премисе, оно је само закључак тих премиса. С друге тачке, гледишта оно доноси нову ноту. Није му довољно да доврши ресантиман, већ му мења правац. Намеће му нови изум, нечисту савест. Ресантиман је говорио „то је твоја кривица”, а нечиста савест „то је моја кривица” (в. Делез 1999: 157). Човекови инстинкти који су се раније празнили споља сада се окрећу према унутра. Ова интериоризација по Ничеу има за последицу лошу/нечисту савест. „Лоша савест ће се окренути против саме себе и изазвати патњу, која је опет схваћена као последица неког греха или кривице” (Бремзел 2011: 261).

Према Ничеу, у овом процесу интериоризације свештеници имају одлучујућу улогу. Свештеник мења правац ресантимана осветољубивости (в. Ниче 1993: 340). Инстинкти који немају где да се испоље, окрећу се унутра, конституишу лошу или нечисту савест. Хришћански свештеник изводи ову нечисту савест до вишег облика: бола као последице греха. Хришћанин у греху налази смисаони разлог свог постојања. Он своју патњу оправдава грехом. Ово страни свет добија значење срамне чулности, живот се у њему се пориче, док се оно страни уздиже и потврђује. Обећана награда, царство небеско, треба да олакша патњу ово страни живота, али остаје духовна nelaгодност. Духовна nelaгодност с једне стране изражава декаденцију дотадашње Европе, али с друге стране представља основ за стваралачки амбијент унутар ње. Отуда не треба да чуди што Ниче у параграфу 250 *С оне стране добра и зла* говори о захвалности Јеврејима за та бескрајна значења, сву романтику и узвишеност моралних проблема. Он одређује посебан слој људи који осећа ту захвалност следећим ставом: „Ми уметници међу посматрачима и филозофима смо за то Јеврејима – захвални” (Ниче 1993: 176). Јевреји, који свој однос граде у непосредном односу према богу, заветни народ, који живи у апсолутном, следећи објаву остављају европском човеку нешто трансцендентно, метафизичко, онострано и уједно узвишено које инспирише уметнике наредних столећа и води њихово стваралаштво.

Савремени Јевреји у расејању

Према Ничеу, јеврејски народ има светскоисторијску мисију. Она не престаје јудаизацијом хришћанства, већ се наставља у новим околностима стварања Европе и доброг Европљанина. У том смислу Ниче пише:

„Нека се ово у чему се сада тражи одлика Европљана зове цивилизацијом или уљубивањем или напретком; нека се зове просто, без похвале и покуде, политичким језиком речено, демократским покретом Европе: иза свих моралних и политичких предубеђења на која се таквим формулама упућује одиграва се један физиолошки

процес [...] процес уједначавања Европљана, њихово потпуније одвајање од услова у којима настају климатски и сталешки повезане расе, њихова све већа независност од сваке одређене средине [...] дакле споро настајање једне битно наднационалне и номадске врсте човека, која физиолошки речено, као типично обележје поседује максимум вештине и снаге прилагођавања” (1993: 167).

Јевреји су моралом ресантимана преокренули поредак отменог морала, удаљили Европу од античког света, али сада под новим условима од њих се очекује нови утицај.⁴ Они треба да помогну и учествују у формирању новог европског човека по узору на тај исти антички свет. Европљанин ће бити човек који превладава национална ограничења, наднационални човек, нека врста номада али који ће имати нешто јеврејско у својој природи, а то значи „максимум вештине и снаге прилагођавања”. Ниче притом не истиче улогу Јеврејског народа у целини, већ ту снагу види у појединцима из тог народа који снагом свог генија и знања доприносе стварању новог Европљанина. Ипак, друго је питање колико тај нови Европљанин испуњава захтеве човека који треба да буде слободан дух. Условне успостављања слободног духа и формирања натчовека дају само појединци, не народи. Ничеова филозофија је опис тог процеса.

Јеврејски народ је кроз јудаизацију хришћанства имао културноисторијску улогу у обликовању дотадашње Европе. Ипак, мисија тог народа, сматра Ниче, још није завршена. Такву Европу треба превладати и дати јој нови развојни смисао. Светскоисторијска мисија Јевреја се наставља. Јевреји нису неки народ који је само променио свет и нестао попут неких других народа. Његова историјска улога траје дуго. Дуговечност једног народа одговара степену његовог развоја. Према Ничеу, Јевреји имају будућност из снаге своје властите природе и историје. „Јевреји су, без сумње најјача и најжилавија и најчистија раса која сада живи у Европи; они умеју, у најгорим условима [...] да се пробију помоћу врлина које би неки данас радо жигосали као пороке – захваљујући пре свега одлучној вери која нема потребе да се стиди пред модерним идејама [...] Мислилац који на својој савести има будућност Европе рачунаће на Јевреје као са Русима [...] у великој игри и борби снага” (1993: 177). Према Ничеу, Јевреји треба да помогну изградњи нове Европе као места просвећености и више културе. Притом овај утицај Ниче не види као неку новостворену стваралачку снагу Јевреја. То је она њихова историјска снага оличена у великим појединцима (Христу, Спинози...) која у новој епохи задобијај нови обрис а стару снагу. У том смислу Ниче пише:

„у најмрачнијим временима средњег века, када су азијски црни облаци притискали Европу, јеврејски слободни мислиоци, научници и лекари чврсто су, под најгрубљом личном присилом, држали заставу просветитељства и духовне независности и бранили Европу од Азије. Њиховим напорима и те како треба да захвалимо што је природније, рационалније и у сваком случају немитско објашњење могло на крају опет да победи и што је културни прстен који нас сад повезује с просветитељством грчко-римске старине остао непокидан” (Ниче 2005а: 241).

4 Макс Шелер сматра да јеврејски ресантиман има два извора: Прво, несклад између огромног националног поноса „изабраног народа” и презира дискриминације који вековима прате Јевреје и који они доживљавају као своју судбину. И друго, у модерно доба то је несклад између једнаких формалних права и фактичке дискриминације (в. Шелер 2011: 139–140).

Закључак о јеврејском питању

Отварајући јеврејско питање Ниче није био заинтересован да следи идеолошке и политичке приступе. Његово рано испољавање антисемитских ставова посебно у периоду одушевљености Вагнером (1868–1876) добија потпуно нову форму кад се сагледају ставови о Јеврејима у његовом зрелом опусу. Притом то није отклон од раних антисемитских ставова где би се он потврдио као филосемита. Напротив ради се о посебном анти-антисемитизму који нема политичку позадину већ је заснован на посебној типолошкој анализи и генеалогској критици. Наиме у тим ставовима може да се сагледава Ничеова тенденција да се јеврејско питање отвори слојевито у историјско-проблемском смислу. Ниче Јевреје посматра типолошки тако што одређује њихову фазу развоја имајући у виду стваралачку снагу јеврејског народа кроз епохе (библијски јудаизам, јудаизам Новог завета и јудаизам савремене Европе). У тим епохама делотворни утицај Јевреја се историјски показује различито, али се испољава кроз идентична обележја која их красе а то су: снага, жилавост и чистота расе. Ова обележја не треба схватити биологистички, у смислу дарвинизма, као еволуцијске услове за опстанак, још мање као расистички став о неком народу. Ради се о томе да Ниче утврђује антрополошке параметре једног народа полазећи од анализе образаца понашања у којима се појављују узорци, закони и мерила тог истог народа. Добар пример такве анализе је његова генеалогичка морала која полази од улоге јеврејског ресантимана. Притом, он се не зауставља на таквој анализи већ сходно наведеним антрополошким параметрима снаге, жилавости, чистоте, показује отвореност јеврејског народа за нове промене и преокрете у Европи. Коначно Ниче у антрополошким обележјима Јевреја види могућност једне еманципације европског човека, стварање доброг Европљанина. Јевреји су један народ у расејању (дијаспори), који има потребу да се асимилирају с осталим народима, али не у биолошком или политичком смислу, већ у културно-креативном. Наиме, историјска снага Јевреја, њихова жилавост и мудрост јесу један од предуслова да се створи једна нова Европа која ће бити истински културни водич за остале народе. Кључни допринос није више на јеврејском народу, већ на појединцима који оличавају историјску снагу и мудрост тог народа.

ЛИТЕРАТУРА

- Ниче 2017: F. Niče, *Ecce homo*, Beograd Službeni Glasnik.
- Ниче 2005: F. Niče, *Knjiga o filozofu, Antihrist, Dionisovi ditirambi*, Beograd: Dereta.
- Ниче 2003: Ф. Ниче, *Воља за моћ*, Beograd: Дерета.
- Ниче 2005а: F. Niče, *Ljudsko, suviše ljudsko*, Beograd: Dereta.
- Ниче 1993: Ф. Ниче, *С оне стране добра и зла; Генеалогичка морала*, Beograd: Српска књижевна задруга.
- Делез 1999: Ж. Делез, *Ниче и филозофија*, Beograd: Плато
- Гилман 1997: S. L. Gilman; Heine, Nietzsche and the Idea of the Jew; у: Nietzsche & Jewish Culture: edit. Jacob Golomb; London and New York; 76–100.
- Симон 1997: J. Simon; “Nietzsche on Judaism and Europe”; у: Nietzsche & Jewish Culture: edit. Jacob Golomb; London and New York; 101–116.

- Јовел 1997: Y. Yovel: "Nietzsche and Jews: the Structure of an Ambivalence"; y: *Nietzsche & Jewish Culture*: edit. Jacob Golomb; London and New York; 117–134.
- Бремзел 2011: S. Brömsel, „Judentum”, y: Henning Ottmann (Hrsg.) *Nietzsche. Handbuch Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart; Verlag J. B. Metzler: 260–262.
- Скирл 2011: M. Skirl, „Ressentiment”, y: Henning Ottmann (Hrsg.) *Nietzsche. Handbuch Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart; Verlag J. B. Metzler: 312–313.
- Марти 2011: U. Marti, „Europa, Europäer”, y: Henning Ottmann (Hrsg.) *Nietzsche. Handbuch Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart; Verlag J. B. Metzler: 221–222.
- Шелер 2011: M. Šeler, *Eseji iz fenomenološke antropologije*, Beograd, Fedon.

THE JEWISH QUESTION IN NIETZSCHE'S PHILOSOPHY

Summary

The paper discusses Nietzsche's attitude towards the Jewish question. The first part discusses Nietzsche's question: What does Europe owe to the Jews? Nietzsche's opinion that the longevity of the Jewish race corresponds to the degree of development of this people is discussed. According to Nietzsche, the Jews brought about an important upheaval and change in values that determined the further historical course of the Western Christian world. Nietzsche defines this movement as a slave uprising in morality, where he sees the role of resentment as decisive. The concluding part of the paper presents the problem of Nietzsche's typological analysis of the Jewish people. It is concluded that his exposition of the Jewish question does not have an anti-Semitic character but represents a critical and genealogical re-examination of the role of Jews in the historical course.

Keywords: Jews, the world, Christianity, resentment, Europe, Friedrich Nietzsche

Saša Ž. Radovanović